

Grażyna B. Szczygiel

O NOWY MODEL KURATELI NA TLE INSTYTUCJI WARUNKOWEGO PRZEDTERMINOWEGO ZWOLNIENIA

I. Od wieków trwają poszukiwania skutecznych środków zapobiegania przestępczości, a szczególnie przestępczości powrotnej. Wśród tych środków naczelną rolę zajmowała kara pozbawienia wolności. Patrząc na kodeksy karne poszczególnych państw, a także na nasze ustawodawstwo karne i projekty kodeksu karnego stwierdzamy, że mimo rozszerzenia zakresu orzekania kar wolnościowych, instytucji probacyjnych czy środków karnych kara pozbawienia wolności w systemie kar zajmuje nadal istotne miejsce i długo jeszcze będzie istotną częścią systemu karnego.¹

Powszechnie wiadomo, że sytuacja więzienna obfituje w czynniki psychologiczne i społeczne,² które zamiast resocjalizować roz-

¹ Kara pozbawienia wolności zgodnie ze społecznym poczuciem sprawiedliwości jest niezbędna w przypadku przestępczości o dużym ciężarze gatunkowym. Kara ta zajmuje także miejsce kary śmierci i jest to często kara dożywotniego pozbawienia wolności tylko bowiem Portugalia i Hiszpania znosząc karę śmierci nie wprowadziły kary dożywotniego więzienia - patrz: J. Waszczyński: Kara śmierci we współczesnym świecie, Paestra 1978, s. 74 i n.

² W literaturze wskazuje się na podkulturę więzienną, utratę autonomii osobowości przez skazanego, przymusową wstrzemięźliwość seksualną, ograniczenie dysponowania pieniędzmi, ograniczenie konsumpcji, monotonia pozbawienia wolności, obniżenie poczucia bezpieczeństwa spowodowane przestępczością wśród więźniów, wzajemną demoralizację więźniów, słabość i nieudolność pedagogiczną obcowania ze służbą więzienną - szerzej: J.Śliwowski: Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie - rozważania penitencjarne i penologiczne, W-wa 1981, s. 71 i n.; oraz tego autora: Tendencje abolicjonistyczne i skrajnie kryminalistyczne w penitencjarystyce w pr. zb.: Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce, W-wa 19874 s. 54; B. Walińska: Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności w pr. zb.: Problemy współczesnej penitencjarystyki na świecie... s. 56 i n.; A. Nowaczyk: Przystępstwa umyślnego uszkodzenia ciała dokonane przez osoby pozbawione wolności, Studia K.KiP 11976, nr 4, s. 357 i n.; E. Hansen: Przestępczość więźniów w okresie izolacji penitencjaryjnej, W-wa 1982; A. Krukowski: Próba analizy socjologicznej zakładu penitencjarnego, P.PiK 1971, nr 4, s. 23 i n.; W. Poznaniak: Zaburzenia w społecznieniu u przestępców, Analiza niektórych mechanizmów

wijają lub wykształcają nowe predyspozycje do postępowania sprzecznego z prawem, a przecież "optymalne efekty wychowawcze mogą być osiągnięte wówczas gdy skazany wdrażając się do takiego trybu życia (społecznie akceptowanego - dopisek G. Sz.) nie będzie odczuwał zbyt ostro ciążącego na nim przymusu. Człowiek na ogół instynktownie opiera się naciskowi, nawet gdy ten nacisk skłania go do korzystnego trybu życia".³ Takie warunki stwarza instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia w połączeniu z instytucją dozoru.

Warunkowe przedterminowe zwolnienie - instytucja wyrosła na gruncie kar celowych i humanitarnych - zakładając w swej istocie możliwość poprawy skazanego łagodzi ostrze represji karnej.

Instytucja ta umożliwia prowadzenie pracy wychowawczej w naturalnym środowisku zwolnionego, bez surowego reżimu, lecz w atmosferze pomocy w adaptacji do życia w społeczeństwie. Warunkowe przedterminowe zwolnienie jest bowiem "taką całością na którą składają się proces reedukacji skazanego w zakładzie karnym, proces resocjalizacji w warunkach ograniczonej wolności uzależniony od oddziaływania wychowawczego kuratora i środowiska".⁴ Okres próby jest okresem wolności dozorowanej, okresem w którym jest kontynuowane oddziaływanie resocjalizacyjne w celu przystosowania zwolnionego do pełnienia ról społecznie pożądanych,⁵ a więc zadania tego okresu są zbieżne z celami kary pozbawienia wolności, inne są metody i środki oddziaływania wychowawczego bowiem odbywa się ono w innych warunkach, a

psychologicznych, WN UAM, Poznań, s. 6; B. Hołyst: Bariery resocjalizacji w: Problemy współczesnej penitencjarystyki na świecie... s. 31-41.

³ L. Lemell: Podstawowe zagadnienia penologii, W-wa 1977, s. 6.

⁴ A. Paszkiewicz: Teoretyczny model wychowania resocjalizującego w ramach instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia, Zeszyty Dydaktyki Naukowej FUU nr 9, t III 1975, Pedagogika i Psychologia s. 142.

⁵ patrz: Uzasadnienie do Projektu kodeksu karnego z 1994 roku, W-wa 1994, s. 142.

równocześnie jest okresem kontroli społecznej adaptacji skazanych i zmian jakie dokonały się w ich osobowości.

Okres próby jest więc istotnym elementem instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia umożliwiającym skazanemu włączenie się do życia w społeczeństwie.

Łącząc poprzez okres próby oddziaływanie wychowawcze z kontrolą postępowania zwolnionego, przy właściwym wykorzystaniu instytucji dozoru, warunkowe przedterminowe zwolnienie umożliwia skuteczne zapobieganie przestępczości powrotnej. Potwierdzają to liczne badania prowadzone nad efektywnością warunkowego przedterminowego zwolnienia. Wynika z nich, że powrotność do przestępstwa po warunkowym zwolnieniu (11,72% - 43,7%) jest niższa niż po odbyciu całej orzeczonej kary (35,32% - 78,7%).⁶

W dużym stopniu na efektywność warunkowego przedterminowego zwolnienia, a więc na ograniczenie powrotności do przestępstwa ma wpływ instytucja dozoru.

II. Miejsce instytucji dozoru w procesie zapobiegania przestępczości powrotnej wyznaczają przepisy⁷ i praktyka. Obowiązującemu modelowi kurateli sądowej poświęcono wiele opracowań.⁸ Wynika z

⁶ patrz: J. Wąsik: Powrotność do przestępstwa osób warunkowo zwolnionych, NP 1972, nr 6; T. Szymanowski: Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności, W-wa 1976; S. Lelental: Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej, Studia K.K.iP. 1977, t. 7; A. Tobis: Zasady orzekania w sprawach o warunkowe zwolnienie, W-wa 1972.

⁷ Kodeks karny, Kodeks karny wykonawczy, rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2.IV.1971 r, w sprawie dozoru i nadzoru - Dz.U. Nr 9, poz. 95.

⁸ patrz: E. Zakrzewska: Jaki jesteś kuratorze społeczny, Gazeta Prawnicza 1981, nr 7-8, s. 2; J. Kamiński: Stan kadry i analiza pracy kuratorów społecznych, NP 1969, nr 9, s. 1394 i n.; B. Choruży, G. Szczygiel: Rola kuratorów społecznych w procesie zapobiegania przestępczości, Patologia Społeczna - Zapobieganie 1980, t. IX; T. Wiśniewski: Model kurateli sądowej w Polsce, W-wa 1978; R. Kajan: Skuteczność metod stosowanych przy wykonywa-

nich, że stan prawny oraz kształtującą się na jego tle praktykę nie można uznać za zadawalającą. Zdziwienie więc budzi potraktowanie tej problematyki w pracach nad reformą prawa karnego. W Projekcie kodeksu karnego wykonawczego⁹ uregulowano kilka kwestii, w pozostałych odesłano do przepisów wykonawczych. Z art. 160 projektu wynika, że zasady i tryb wykonywania dozoru określi w drodze rozporządzenia Minister Sprawiedliwości.

Obecnie dozór jest częścią takich instytucji jak warunkowe zawieszenie wykonania kary i warunkowe przedterminowe zwolnienie. W projekcie kodeksu karnego¹⁰ przewidziano orzekanie dozoru także przy warunkowym umorzeniu postępowania (art. 66 § 2) i karze ograniczenia wolności (art. 36 § 1). Z art. 164 Projektu kodeksu karnego wykonawczego wynika, że skazany przed zwolnieniem z zakładu karnego może zwrócić się do sądu penitencjarnego z wnioskiem o zastosowanie dozoru kuratorskiego.

W Projekcie kodeksu karnego wykonawczego wskazano na podmioty, którym sąd może powierzyć sprawowanie dozoru. Są to: kurator sądowy, osoby godne zaufania, stowarzyszenia, organizacje, instytucje, do których działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym. Krąg podmiotów, którym sąd może powierzyć sprawowanie dozoru został zakreślony szeroko. Należy zastanowić się czy nie nazbyt szeroko. Wątpliwości budzi powierzanie sprawowania dozorów stowarzyszeniom, organizacjom, czy instytucjom.

niu dozoru i nadzoru, NP 1968, nr 10; T. Wiśniewski: Nowe formy szkolenia kuratorów sądowych, *Gazeta Sądowa i Penitencjarna* 1968, nr 4; R. Kajan: Kontrola przebiegu okresu próby przez kuratora sądowego, NP 1971, nr 9; W. Waclaw Skuteczność dozoru nad osobami warunkowo zwolnionymi, *Zeszyty Problemowo-Analityczne*, 1968 nr 2.

⁹ Projekt kodeksu karnego wykonawczego, W-wa 1993.

¹⁰ Projekt kodeksu karnego, W-wa 1994.

W obowiązującym ustawodawstwie przewidziano także sprawowanie dozorów przez instytucje i organizacje społeczne (zakład pracy, w którym skazany jest lub był zatrudniony, organizacje związkowe, kobiece, młodzieżowe, a zwłaszcza takie dla których sprawowanie opieki nad osobami skazanymi stanowi wykonywanie zadań statutowych). Praktyka wskazuje, iż sądy sporadycznie powierzały sprawowanie dozorów tym podmiotom. Ze statystyk sądowych wynika, że dozory sprawowane przez instytucje i organizacje społeczne stanowią 0,6% - 10,0% ogółu dozorów, z tym że najwyższy wskaźnik wystąpił w początkowym okresie obowiązywania kodeksu karnego. Patrząc na te dane można wnioskować, iż sądy nie są przekonane o skuteczności oddziaływania wychowawczego tych podmiotów. Nie trudno wskazać na przyczyny. Napewno jest to brak przygotowania do pełnienia dozorów, co w konsekwencji wpływa na skuteczność oddziaływań. Są to podmioty zbiorowe, a gdy nie ma wskazania na konkretną osobę trudno ustalić zakres obowiązków, a także odpowiedzialność. Zważywszy na cele dozoru, a więc praca wychowawcza z dozorowanym, udzielanie mu pomocy w adaptacji do życia w społeczeństwie oraz kontrola postępowania dozorowanego, sprawowanie dozorów należy powierzyć kuratorom. Do pracy wychowawczej z osobami, które weszły w kolizję z prawem, które cechuje pewien stopień demoralizacji nie wystarczy życzliwość czy chęć pomocy. Niezbędne jest przygotowanie i wiedza z zakresu pedagogiki i psychologii.

Należy włączyć jak najszersze grono osób i organizacji, a więc także podmioty wskazane w art. 153 Projektu kodeksu karnego wykonawczego, do współpracy w zapobieganiu przestępczości, a szczególnie przestępczości powrotnej. W zaleceniach II Kongresu NZ, który odbył się w Londynie w 1966 roku, podkreślono, iż społeczeństwo powinno uczestniczyć w procesie włączania do życia na wolności osób zwalnianych z zakładów

karnych.¹¹ Powinny one współdziałać z kuratorami w udzielaniu pomocy dozorowanym, w organizowaniu i prowadzeniu różnych form terapii czy grup zainteresowań.

Jako przykład można wskazać na działalność terenowego oddziału Stowarzyszenia readaptacji społecznej i pomocy uwięzionym i ich rodzinom - "Patronat", działającego w Białymstoku od 1990 roku. Stowarzyszenie udziela pomocy osobom pozbawionym wolności, a także tym którzy opuścili zakład karny. Pomoc świadczona jest w trzech płaszczyznach: materialnej (zapomogi udzielane 1 raz na dwa miesiące, odzież, realizacja recept na leki), prawnej i moralnej. Skazani mogą korzystać z porad pedagogicznych udzielanych przez kuratora, porad w kwestiach prawnych i pomocy psychologa. Członkowie "Patronatu" pełnią dyżury w siedzibie Stowarzyszenia oraz na terenie Rejonowego Aresztu Śledczego w Białymstoku. Podczas rozmów ze skazanymi zapoznają się z ich sytuacją rodzinną i mieszkaniową.

Stowarzyszenie "Patronat" wspólnie z Rejonowym Aresztem Śledczym w Białymstoku wydało "Informator Więźnia". Zawiera on szereg informacji istotnych dla skazanych przekraczających mury zakładu karnego (dotyczących m.in. praw i obowiązków skazanych i tymczasowo aresztowanych, przerwy w odbywaniu kary, przepustek losowych, składania skarg i prośb, zatrudnienia, pomocy socjalnej w zakładzie karnym), a także opuszczających zakład karny (dotyczących m.in. warunków uzyskania pomocy społecznej i pomocy świadczonej przez "Patronat").

Stowarzyszenie prowadzi Schronisko dla Bezdolnych Byłych Więźniów. Każdy ze skazanych na 2 - 3 miesiące przed końcem kary może napisać do Stowarzyszenia bądź zwrócić się do pra-

¹¹ Szerzej omawia to zagadnienie Z. Popławski: Pomoc w adaptacji osób zwolnionych z zakładu karnego, *Problemy Praworządności* 1985, nr 4, s. 29-45.

cowników Stowarzyszenia czy też kuratora penitencjarnego z prośbą o przyjęcie do schroniska. Schronisko dysponuje 25 miejscami. Czas pobytu w Schronisku w zasadzie jest nie ograniczony. Jest to schronisko, w którym mogą przebywać tylko mężczyźni. Jedyny warunek stawiany mieszkańcom to nie spożywanie alkoholu i nie przebywanie w stanie nietrzeźwym na terenie Schroniska. Nadzór merytoryczny nad Schroniskiem sprawuje starszy kurator zawodowy Sądu Rejonowego w Białymstoku.¹² Ponadto w siedzibie Stowarzyszenia starszy kurator zawodowy organizuje i wykonuje środki resocjalizacyjne orzeczone wobec osób warunkowo przedterminowo zwolnionych, którzy przebywają w Schronisku, organizuje warsztaty terapii pracą dla mieszkańców Schroniska i terapię dla osób uzależnionych od alkoholu.

Z Projektu kodeksu karnego wykonawczego wynika, że kurator sądowy może złożyć wniosek o warunkowe przedterminowe zwolnienie (art. 157 § 2). Przyznanie kuratorowi prawa do inicjowania postępowania o warunkowe zwolnienie spowodowało następujący zapis, a mianowicie, iż sąd powinien wysłuchać kuratora sądowego, jeżeli składał wniosek o zwolnienie. Oba przepisy są istotne i jak słusznie podkreślają autorzy Projektu kodeksu karnego wykonawczego¹³ przyczynią się do podniesienia autorytetu kuratora w toku wykonywania dozoru. Nasuwa się jednak pewna uwaga. Projektodawcy stwierdzili, iż "sąd powinien wysłuchać kuratora". Sformułowania powinien użyć ustawodawca w kodeksie karnym wykonawczym w kontekście udziału skazanego w posiedzeniu sądu penitencjarnego rozpatrującego wniosek o warunkowe przedterminowe zwolnienie (art. 79 § 1 k.k.w.). Wzbudza ono wiele wątpli-

¹² Zakres czynności starszego kuratora zawodowego dla dorosłych Sądu Rejonowego w Białymstoku.

¹³ Uzasadnienie do Projektu kodeksu karnego wykonawczego, W-wa 1993, s. 116.

wości interpretacyjnych,¹⁴ które będzie można odnieść do udziału kuratora w posiedzeniu. Zważywszy, iż formuła "powinien" nie jest jednoznaczna z "wysłuchuje" oraz, że przepisy należy tak formułować by nie stwarzały wątpliwości, należy wprowadzić zapis, iż sąd wysłuchuje kuratora.

Projektodawcy zobligowali podmioty sprawujące dozór do informowania sądu o zachowaniu zwolnionego w okresie próby, a w szczególności o tym czy dozorowany wykonuje nałożone obowiązki i przestrzega porządku prawnego (art. 159 § 3). Podmioty sprawujące dozór mogą składać wnioski o odwołanie warunkowego przedterminowego zwolnienia, o zmianę okresu próby, rozszerzenie lub zmianę obowiązków, zwolnienie od wykonywania obowiązku, oddanie pod dozór czy zwolnienie od dozoru (art. 159 § 2). W gestii podmiotu sprawującego dozór pozostawiono szereg środków które pozwolą na wyegzekwowanie określonych zachowań dozorowanego, a także pozwolą na łagodzenie dolegliwości okresu próby i nagradzanie przestrzegania przez dozorowanego porządku prawnego. Osoba sprawująca dozór, a więc prowadząca oddziaływanie wychowawcze i zarazem egzekwująca określone zachowania musi dysponować szeregiem środków o charakterze dolegliwości oraz środków łagodzących dolegliwości okresu próby, bowiem oddziaływanie wychowawcze odbywa się także poprzez karanie nie-

¹⁴ patrz: J. Śliwowski: Sędzia penitencjarny i sąd penitencjarny w nowym ustawodawstwie karnym, NP 1969, nr 7-8, s. 1084; J. Kosiński: Prawomocność postanowień sądowych w postępowaniu wykonawczym, W-wa 1982, s. 41; G. Szczygieł: Zasady procesowe w postępowaniu o warunkowe przedterminowe zwolnienie, Palestra 1987, s. 61-62; T. Kacperski: Zasadnicze kierunki i propozycje zmian w kodeksie karnym wykonawczym, WPP 1981, nr 3 s. 368; S. Paweła: Kodeks karny wykonawczy - komentarz, 1993, s. 323; S. Lelental: Warunkowe zwolnienia, Gazeta Sądowa 1969, nr 9 s. 3; postanowienie SN z 26 października 1968 roku, IV KZ 81/69, OSNKW 1969, nr 9 poz. 115. Należy zaznaczyć, iż w Projekcie kodeksu karnego wykonawczego rozwiązano wszelkie wątpliwości rodzące się na tle udziału skazanego w postępowaniu o warunkowe zwolnienie przyznając skazanemu prawa strony - art. 6 § 1 Projektu.

właściwego zachowania i nagradzanie przestrzegania porządku prawnego.

Wśród środków wymienionych w art. 159 § 2 Projektu kodeksu karnego wykonawczego na szczególną uwagę zasługuje nowy środek - zmiana okresu próby, a więc skrócenie lub przedłużenie okresu próby. Proces oddziaływania wychowawczego u poszczególnych skazanych przebiega nierównomiernie, bowiem zależy od wielu czynników, wśród których istotną rolę odgrywa osobowość skazanego. Sąd w chwili orzekania o warunkowym przedterminowym zwolnieniu nie zawsze może właściwie określić ten okres, a ponadto ograniczony jest czasem pozostałym do końca kary. Z art. 152 § 1. Projektu kodeksu karnego wykonawczego wynika, że okres próby stanowi czas do końca kary, który nie może być krótszy niż dwa lata i dłuższy niż pięć lat. Skrócenie okresu próby będzie nagrodą dla dozorowanych, którzy w tym okresie przestrzegali porządku prawnego.

Wprowadzenie możliwości wystąpienia z wnioskiem o przedłużenie okresu próby przy wniosku o fakultatywne odwołanie warunkowego przedterminowego zwolnienia to pozostawienie w gestii podmiotu sprawującego dozór dwóch środków o różnym stopniu dolegliwości, które mogą być orzeczone gdy dozorowany nie przestrzega porządku prawnego. Obecnie, gdy kurator stwierdził, że zaistniała przesłanka fakultatywnego odwołania warunkowego zwolnienia, a więc gdy dozorowany nie wypełnia obowiązków, uchyla się od dozoru, popełnił przestępstwo albo w inny sposób narusza porządek prawny, może złożyć wniosek o odwołanie warunkowego zwolnienia, a jeżeli go nie złoży lub sąd nie odwoła warunkowego zwolnienia mimo złożenia wniosku przez kuratora, dozorowany pozostaje "bezkarny". Jego sytuacja jest taka sama jak osoby, która wykonuje obowiązki, nie popełniła przestępstwa, a więc przestrzega porządku prawnego. W takiej sytuacji trudno mówić o oddziaływaniu wychowawczym. Przedłużenie okresu próby,

w takich sytuacjach, będzie ostrzeżeniem, a zarazem szansą dla dozorowanego na zmianę dotychczasowej postawy.

III. Przedstawione w Projekcie kodeksu karnego wykonawczego rozwiązania nie wprowadzają istotnych zmian do obowiązującego modelu kurateli. Należy więc zwrócić uwagę na próby wprowadzania do praktyki nowych rozwiązań. Być może poprzez zmianę praktyki dojdzie do zmiany obowiązujących przepisów.

Taką próbę podjęto w Sądzie w Białymstoku rozpoczynając przechodzenie od modelu kurateli społeczno-zawodowego do modelu zawodowo-społecznego,¹⁵ w którym główny ciężar sprawowania dozórów spoczywa na kuratorach zawodowych, a więc osobach posiadających odpowiednie przygotowanie i wiedzę.

Poczynione na wstępie uwagi dotyczyły instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia. Nie jest to przypadkowe. Dozór nie występuje samodzielnie, lecz z instytucjami łączącymi się z okresem próby. Taką instytucją jest warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Jednym z elementów, i to bardzo istotnym, przedstawianego eksperymentu, bowiem tak chyba w chwili obecnej można określić wprowadzane do praktyki zmiany, jest powołanie kuratora penitencjarnego. Zakres jego czynności jest szczególnie istotny w płaszczyźnie instytucji warunkowego przedterminowego zwolnienia.

W listopadzie 1993 roku powołano kuratora penitencjarnego w Rejonowym Areszcie Śledczym i Ośrodku Zewnętrznym Aresztu Śledczego w Białymstoku. Kurator penitencjarny podlega służbowo Prezesowi Sądu Rejonowego w Białymstoku.

¹⁵ Województwo białostockie jest jednym z 9 województw, w których wprowadzane są zmiany.

Zadaniem kuratora penitencyjnego jest przygotowanie osób warunkowo przedterminowo zwalnianych do życia na wolności. Można więc wskazać na dwie płaszczyzny działania kuratora:

- okres pobytu skazanego w zakładzie karnym,
- okres próby.

Analiza zakresu czynności kuratora penitencyjnego¹⁶ pozwala na wyodrębnienie najistotniejszych zadań:

- przygotowanie materiału osobopoznawczego skazanych ubiegających się o warunkowo przedterminowe zwolnienie,
- opracowanie programu zwolnienia,
- współpraca z Sądem Penitencyjnym,
- współpraca z "Patronatem",
- sprawowanie własnych dozorów,
- udzielanie pomocy kuratorom zawodowym.

Materiał osobopoznawczy kurator penitencyjny przygotowuje w oparciu o:

- wywiady środowiskowe,
- analizę akt osobopoznawczych znajdujących się w zakładzie karnym i akt sprawy karnej,
- rozmowy indywidualne ze skazanym,
- rozmowy z rodziną skazanego.

¹⁶ Zakres czynności kuratora penitencyjnego w Ośrodku Zewnętrznym Rejonowego Aresztu Śledczego w Białymstoku, Zakres czynności kuratora penitencyjnego w rejonowym Areszcie Śledczym w Białymstoku.

Tak przygotowany materiał jest istotnym źródłem informacji o skazanym dla sądu penitencjarnego.

Komisja penitencyjna, bowiem opiniując wniosek o warunkowe zwolnienie koncentruje się na przestrzeganiu przez skazanego regulaminu, poddaniu się porządkowi i dyscyplinie, stosunku do funkcjonariuszy, informacji o karach i nagrodach, wywiązywaniu się przez skazanego z obowiązku pracy, ocenie aktywności w zajęciach kulturalno - oświatowych i sposobie wykorzystania wolnego czasu.¹⁷

Opinia jest, jak słusznie wskazuje S. Paweł¹⁸ "oceną postępowania skazanego i rezultatów jego reedukacji, opartą na bezpośredniej, codziennej obserwacji skazanego", a więc koncentruje się na okresie pobytu skazanego w zakładzie karnym.

Praktyka, iż opinia jest głównym źródłem informacji o skazanym może znaleźć uzasadnienie na tle obowiązującego ustawodawstwa. Z art. 90 kodeksu karnego bowiem wynika, że ustawodawca szczególne znaczenie wśród przesłanek uwzględnianych przy warunkowym zwolnieniu przypisał zachowaniu skazanego w zakładzie karnym.

W Projekcie kodeksu karnego i Projekcie kodeksu Karnego wykonawczego¹⁹ zrezygnowano z wyeksponowania zachowania skaza-

¹⁷ por. zarządzenie Ministra Sprawiedliwości nr 49 z 13 sierpnia 1975 roku w sprawie zakresu i organizacji pracy penitencjarnej; uchwała SN z dn. 30 czerwca 1971 r. (VI KZP 22/71) OSNKW 1971, nr 9, poz. 128; J. Tupko: Rola opinii zakładu karnego w praktyce warunkowych zwolnień, NP 1977, nr 5, s. 747-50; G. Szczygieł: Zasady procesowe... s. 67 i n.

¹⁸ S. Paweł: Kodeks karny wykonawczy - komentarz 1993, s. 320.

¹⁹ W komisji do spraw reformy prawa karnego brak jest jednomyślności w kwestii umieszczenia przepisów dotyczących warunkowego przedterminowego zwolnienia. Spowodowało to że zarówno w Projekcie kodeksu karnego jak i w Projekcie kodeksu karnego wykonawczego umieszczono przepisy zawierające przesłanki dotyczące warunkowego zwolnienia.

nego w zakładzie karnym²⁰ oraz rozszerzono katalog przesłanek o analizę postawy skazanego. Analiza postawy skazanego, jak wskazuje J. Wąsik,²¹ "... zmusza do głębszego i wszechstronniejszego badania przejawów zewnętrznego zachowania się jak i wewnętrznych przeżyć, w jakiś sposób uzewnętrznionych, do całego szeregu zjawisk. Będzie to między innymi stosunek do rodziny, grupy środowiskowej, zatrudnienia, zawodu, dotychczasowego trybu życia, do popełnionego przestępstwa, wyroku, wykonywania kary, do przeszłości ...".

Uwzględniając przesłanki z art. 150 Projektu kodeksu karnego wykonawczego (art. 76 Projektu kodeksu karnego), a więc dotychczasową postawę skazanego, jego właściwości, warunki osobiste, zachowanie po popełnieniu przestępstwa i w czasie odbywania kary sądowi penitencjarnemu niezbędna będzie obszerna dokumentacja dotycząca nie tylko okresu pobytu skazanego w zakładzie karnym.

Tak obszerny materiał osobopoznawczy administracja zakładu karnego nie może przedstawić sądowi z kilku powodów.

²⁰ Należy wskazać, iż od dawna krytykowano, że z zachowania człowieka w izolacji, a właśnie kara pozbawienia wolności ją stwarza, kiedy praktycznie swoboda skazanego jest ograniczona wnoskuje się o tym jak będzie zachowywał na wolności. Wielokrotnie wskazywano, że motywami dobrego zachowania mogą być obłuda, przymus, chęć ułożenia życia w zakładzie karnym, zaś złe zachowanie, a więc bunt i agresja są wynikiem niezaadoptowania do ograniczeń wynikających z pobytu w zakładzie karnym - J. Śliwowski: Nowe przepisy o warunkowym zwolnieniu, NP 1957, nr 7-8, s. 91; S. Lelental: Podstawy stosowania warunkowego zwolnienia w ustawodawstwie i praktyce PRL, Seria I, Nauki Humanistyczno - Społeczne, z. 35, Prawo, Łódź 1964, s. 151; oraz tego autora; Rola zakładu karnego w realizacji przepisów o warunkowym zwolnieniu, ZN UŁ, Łódź 1968, s. 20, W. i H. Świdowie: Młodociani przestępcy w więzieniu, W-wa 1961, s. 42 i n; M. Kossewski: Agresywni przestępcy W-wa 1977, s. 228.

²¹ J. Wąsik: O konieczności dalszego doskonalenia instytucji warunkowego zwolnienia, WPP 1982, nr 1, s. 81.

Administracja zakładu karnego może obserwować skazanego tylko podczas jego pobytu w zakładzie karnym. Należy także zwrócić uwagę na stosunek skazanych do wychowawców. Służba więzienna nie jest akceptowana przez skazanych,²² a więc trudno o szczere rozmowy. Kontakty administracji zakładu karnego z rodziną skazanego są ograniczone, a jeżeli już do nich dochodzi to miejscem jest zakład karny, trudno więc o właściwe poznanie środowiska, w którym przebywał skazany i do którego powróci.

Pozycja kuratora penitencjarnego jest inna. Kurator nie jest traktowany przez skazanych jako podmiot wykonujący karę. Stosunek skazanych do kuratora jest bardziej otwarty, co pozwala na szczere rozmowy, zwłaszcza gdy kurator umiejętnie przekona skazanego, iż chce mu pomóc w przygotowaniu do opuszczenia zakładu karnego i w pierwszym okresie po jego opuszczeniu. Kurator ma także większe możliwości poznania środowiska do którego powróci skazany poprzez kontakt z rodziną skazanego w jej miejscu zamieszkania.

W tym miejscu należy wskazać na rozwiązanie przedstawione w Projekcie kodeksu karnego wykonawczego, które powinno przyczynić się do utrzymania kontaktów przez kuratora z rodziną skazanego. Z art. 93 Projektu wynika, że skazany będzie odbywał karę w zakładzie karnym położonym najbliżej miejsca zamieszkania.

Nawiązanie kontaktu przez kuratora z rodziną skazanego, w czasie gdy skazany przebywa w zakładzie karnym jest bardzo istotne. Pozwala kuratorowi na ocenę środowiska do którego powraca skazany. Nie jest to bez znaczenia bowiem środowisko rodzinne swoimi, często specyficznymi normami oddziałuje na zwolnionego nie zawsze zgodnie z ogólnie przyjętymi normami.

²² szerzej: Młodociani w więzieniu, z W. Świdą rozmawia Z. Lenartowicz: Tu i Teraz 1985, nr 9, s. 4.

Nie można zapominać, iż podczas pobytu skazanego w zakładzie karnym bardzo często następuje rozluźnienie lub zerwanie więzi między skazanymi a jego rodziną. W takich sytuacjach kurator prowadząc rozmowy z rodziną skazanego podejmuje próby nakłonięcia do odwiedzenia skazanego, zainteresowania się jego losami. Gdy rodzina nie zamierza przyjąć skazanego, po jego powrocie z zakładu karnego, kurator przygotowuje skazanego na taką sytuację i poszukuje dla niego miejsca w Schronisku czy w domu opieki. W takich wypadkach rozmowa i pomoc kuratora jest bardzo istotna. Gdy skazany jej nie otrzyma zwróci się do dawnych kolegów, a konsekwencją będzie powrót do zakładu karnego.

Przygotowanie rodziny na powrót skazanego jest także istotne w przypadku gdy środowisko rodzinne jest pozytywnie ustosunkowane do skazanego i oczekuje na jego powrót. Często rodzina w złe pojętej solidarności z dozorowanym nie informuje kuratora o niewłaściwym zachowaniu jego podopiecznego podczas okresu próby.

Takim zachowaniom nie trudno zapobiec. Kurator podczas spotkania z rodziną skazanego, gdy ten jeszcze przebywa w zakładzie karnym, wyjaśnia na jakich warunkach skazany opuści zakład karny i jakie są konsekwencje negatywnego zachowania w okresie próby, a także, że informowanie kuratora o negatywnych zachowaniach dozorowanego nie jest równoznaczne z powrotem dozorowanego do zakładu karnego.

Przygotowanie najbliższego środowiska skazanego na jego powrót, a także do systematycznej współpracy z kuratorem sprawującym dozór jest niezbędne dla właściwego przebiegu okresu próby i pozytywnego jego zakończenia.

Systematyczne rozmowy kuratora penitencjarnego ze skazanym podczas pobytu skazanego w zakładzie karnym, a szczególnie w okresie poprzedzającym warunkowe przedterminowe zwolnienie po-

zwalają kuratorowi na przedstawienie sądowi penitencjarnemu wyczerpujących informacji o skazanym.

Kurator przedstawiony sądowi materiał może uzupełnić podczas posiedzenia sądu. W Sądzie Penitencjarnym w Białymstoku stało się regułą, że kurator bierze udział w posiadzeniu z głosem doradczym.

Kurator penitencjarny opracowuje także program na okres próby, wskazując przewidywane trudności, a także sposoby ich przewycięzania. Ustalając program kurator opiera się na rozmowach ze skazanym, jego rodziną kontaktach z Rejonowym Biurem Pracy, organizacjami i instytucjami o charakterze leczniczo-terapeutycznym (lecznictwo odwykowe, grupy AA, kluby abstynentów, poradnictwo zdrowia psychicznego) oraz ośrodkami pomocy społecznej, Stowarzyszeniom "Patronat" i organizacjami charytatywnymi.

Najbardziej rozpowszechnioną formą oddziaływania w okresie próby są obowiązki.

Kurator po rozmowach ze skazanym, jego rodziną oraz ze wskazanymi instytucjami może realnie ocenić jakie obowiązki będzie mógł skazany wykonać, a jakich nie należy orzekać, bowiem ich realizacja jest skazana na niepowodzenie i to z przyczyn niezależnych od skazanego.

Już w 1954 roku na posiedzeniu Europejskiej Grupy Konsultacyjnej NZ do spraw zapobiegania przestępczości i postępowania z przestępcami²³ w Genewie zwrócono uwagę na indywidualizację

²³ patrz; A. Tobiasz: *Zasady orzekania...* s. 161. W sprawie reguł, którymi należy się kierować przy orzekaniu obowiązków wypowiadali się: A. Tobiasz: *Zasady orzekania...* s. 162; S. Lelental: W związku z warunkowym zwolnieniem w projekcie kodeksu karnego, NP 1963, nr 9, s. 1004; S. Walczak: O właściwy udział więziennictwa w realizacji idei wychowawczych warunkowego zwolnienia, PW 1960, nr 1, s. 23; J. Bafia: Ustawa z dnia 29 maja 1957 roku o warunkowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności, BMS 1957, nr 7-8, s. 10.

nakładanych obowiązków, adekwatność do stopnia demoralizacji i resocjalizacji oraz sytuacji w jakiej znajdzie się skazany po opuszczeniu zakładu karnego.

Obowiązki powinny ułatwiać szybkie przystosowanie jednostki do życia w społeczeństwie, a nie stanowić dodatkowej dolegliwości w okresie próby, co często ma miejsce w przypadkach stereotypowego orzekania obowiązków.²⁴

Zważywszy że oddziaływanie wychowawcze uzależnione jest od osoby oddziaływującej²⁵ zebrany przez kuratora penitencjarnego materiał osobopoznawczy dotyczący skazanego pozwala na właściwy dobór kuratora, który będzie sprawował dozór do osoby dozorowanej.

Jednostka o pewnym typie osobowości reaguje w określony sposób. Psychologia określa to zjawisko terminem sprzężenia osobowościowo - sytuacyjne.²⁶ Pełna zmiana postaw nie jest możliwa, lecz możliwe jest w pewnym stopniu ukierunkowanie zmian. Aby ukierunkowanie przebiegało właściwie kurator jako osoba stosująca określone środki, a zarazem egzekwująca określone zachowania musi poznać podmiot oddziaływań i przebieg procesu resocjalizacji. Materiał zebrany przez kuratora penitencjarnego, jego uwagi i spostrzeżenia są źródłem informacji dla kuratora, który będzie sprawował dozór. Materiał ten pozwoli kuratorowi na właściwe przygotowanie się do pierwszej rozmowy ze skazanym, który będzie jego podopiecznym. Ta rozmowa, a więc pierwsze

²⁴ Na istnienie stereotypu w nakładaniu obowiązków polegającym na dominacji obowiązku podjęcia pracy i powstrzymaniu się od nadużywania alkoholu, a sporadycznym orzekaniu obowiązków innych niż wymienione przez ustawodawcę zwrócił uwagę S. Lelental: Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej, *Studia K.K.i P.* 1977, t. 7, s. 278-281.

²⁵ Szerzej: J. Górski: Głos w dyskusji - Orientacja na wolność *Gazeta penitencjarna* 1980, nr 8 s. 6.

²⁶ Szerzej: J. Górski: Głos w dyskusji - Orientacja na wolność, *Gazeta Penitencjarna* 1980, nr8, s. 6.

nawiązanie kontaktu ze skazanym, ma miejsce w zakładzie karnym.²⁷

Następne bardzo istotne zadanie kuratora penitencjarnego to organizowanie pomocy postpenitencjarnej.

Pierwszy okres po opuszczeniu zakładu karnego w wielu wypadkach decyduje o dalszych losach skazanego, szczególnie gdy skazany nie powraca do rodziny.

Kurator penitencjarny w ostatnim okresie pobytu skazanego w zakładzie karnym w trakcie rozmów ze skazanym oraz jego rodziną ustala jaka pomoc jest potrzebna dozorowanemu, a następnie przy współudziale z kuratorami zawodowymi oraz Rejonowym Biurem Pracy, placówkami profilaktyczno - terapeutycznymi, Stowarzyszeniem "Patronat" oraz organizacjami charytatywnymi organizuje niezbędną pomoc. Oczywiście nie jest to takie proste. Część skazanych, którzy nie mają gdzie powrócić po opuszczeniu zakładu karnego, jak już wspomniano, może zamieszkać w Schronisku dla Bezdomnych Byłych Więźniów, inni otrzymują pewne kwoty na dojazd do miejsca zamieszkania czy na zagospodarowanie w pierwszym okresie po opuszczeniu zakładu karnego, a także odpowiednią odzież. Największe trudności są ze znalezieniem miejsc pracy dla skazanych po opuszczeniu zakładu karnego. Pewnym rozwiązaniem są organizowane w Schronisku warsztaty terapii pracą.

²⁷ na potrzebę nawiązania kontaktu przez kuratora z przyszłym dozorowanym w zakładzie karnym wskazywano wielokrotnie: T. Wiśniewski: *Model kurateli sądowej...*, s. 27; B. Choźy, G. Szczygieł: *Rola kuratorów społecznych...*, s. 61 in.; Cz. Czapów, St. Jedlewski: *Pedagogika resocjalizacyjna*, W-wa 1971 s. 283-284; J. Malec: *Gazeta Prawnicza* 1979, nr 18, s. 11.

Należy także zwrócić uwagę na czynności kuratora penitencjarnego nie łączące się bezpośrednio z instytucją warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Kurator penitencjarny przygotowuje skazanych, a szczególnie skazanych młodocianych do warunków odbywania kary poprzez wstępną rozmowę ze skazanym po przyjęciu go do zakładu karnego, także w trakcie odbywania kary.

Przeprowadza także rozmowy informacyjne z osobami korzystającymi z przepustek, przerw w odbywaniu kary czy warunkowego przedterminowego zwolnienia. Celem tych rozmów jest omówienie warunków na jakich skazany opuszcza zakład karny i konsekwencji ich przestrzegania.

Starszy kurator zawodowy, poza wspomnianym już nadzorem merytorycznym nad Schroniskiem dla Byłych Więźniów i czynnościami z tym związanymi, prowadzi doradztwo pedagogiczne dla byłych skazanych w celu rozwiązania problemów adaptacyjnych po odbyciu kary pozbawienia wolności. Jest to bardzo istotne, bowiem o ile skazani warunkowo przedterminowo zwolnieni mogą liczyć na pomoc kuratora, to osoby opuszczające zakład karny po odbyciu całej kary praktycznie są "skazane na siebie", a właśnie tym osobom potrzebna jest pomoc w adaptacji do życia w społeczeństwie.

Kurator penitencjarny oraz kurator zawodowy udzielają instruktażu i pomocy kuratorom zawodowym w doskonaleniu metod pracy.

Wprowadzane zmiany są istotne. Zwiększenie liczby kuratorów zawodowych pozwoliło na rezygnację z części kuratorów społecznych. Pozostały osoby, które sprawdziły się w pracy wychowawczej, zdobyły doświadczenie i wiedzę, co niewątpliwie przyczyni się do efektywności oddziaływań wychowawczych.

Trudno obecnie o kompleksowe oceny przedstawianego eksperymentu. Musi upłynąć pewien okres czasu.

Należy jednak zaznaczyć, iż wprowadzenie na teren zakładu karnego kuratora penitencjarnego spotkało się z aprobatą skazanych, o czym świadczy liczba skazanych zgłaszających się na rozmowy z kuratorem.

IV. Uwzględniając zadania dozoru, a więc praca wychowawcza z dozorowanym, udzielanie mu pomocy w adaptacji do życia w społeczeństwie, oraz kontrolę postępowania dozorowanego, instytucja dozoru powinna być istotnym środkiem w zapobieganiu przestępczości powrotnej. Należy jednak wypracować nowy model kurateli sądowej. Czas ku temu jest właściwy bowiem trwają prace nad reformą prawa karnego.

Zważywszy, iż dozór nie jest instytucją samodzielną lecz częścią instytucji związanych z okresem próby celowe jest połączenie prac nad uregulowaniem tych instytucji i instytucji dozoru. Pozwoli to na wypracowanie najwłaściwszego - z punktu widzenia potrzeb tych instytucji, modelu kurateli. Przepisy regulujące funkcjonowanie instytucji dozoru należy umieścić w kodeksie karnym wykonawczym. Nada to instytucji dozoru właściwą rangę.

Należy odejść od modelu kurateli społeczno-zawodowego i zastąpić go modelem zawodowo-społecznym.

Większość dozorów, a szczególnie nad osobami, które przebywały w zakładzie karnym, powinni pełnić kuratorzy zawodowi, a więc osoby z odpowiednim przygotowaniem. Wiedzy i praktyki nie można zastąpić dobrymi chęciami.

W przypadku kuratorów społecznych należy dokładnie sprecyzować kryteria ich doboru. Jednym z takich kryteriów powinna być

ocena kuratora zawodowego po przeprowadzeniu rozmowy z kandydatem na kuratora społecznego.

Należy także zrezygnować z powierzania dozorów podmiotom zbiorowym takim jak: stowarzyszenia, organizacje czy instytucje. Podmioty te powinny uczestniczyć w procesie zapobiegania przestępczości powrotnej, ale na zasadzie udzielania pomocy kuratorom sprawującym dozory oraz poprzez organizowanie różnych form terapii dla osób opuszczających zakłady karne.

Godną zainteresowania jest instytucja kuratora penitencjarnego.

Kurator penitencjarny powinien wspomagać administrację zakładu karnego, a przede wszystkim przygotować skazanego i jego rodzinę na powrót do społeczeństwa. Administracja zakładu karnego w zasadzie tym problemem się nie zajmuje, koncentrując się na oddziaływaniu na skazanego podczas pobytu w zakładzie karnym.

Przygotowanie przez kuratora penitencjarnego dokładnych informacji o skazanym pozwoli kuratorowi prowadzącemu dozór na właściwe przygotowanie się do pracy wychowawczej.

Te zmiany powinny doprowadzić do tego, iż straci na aktualności twierdzenie J.H. Wicherna, że "z chwilą zwolnienia więźnia rozpoczyna się dla niego prawdziwe więzienie na wolności".²⁸

²⁸ W. Czajka: Współdziałanie społeczeństwa w procesie resocjalizacji skazanych na karę pozbawienia wolności w pr. zb. *Problemy współczesnej penitencjarystyki na świecie ...* s. 91.